

Branko Marušič

TOLMINSKA V ZGODOVINOPISJU

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 2. oktober 1986.

Pred štiriinpetdesetimi leti, v nedeljo 18. septembra 1932, so se v Tolminu zbrali na svoje redno letno zborovanje člani videmskega Kraljevega društva za krajevno zgodovino (Regia Deputazione per la storia patria del Friuli).¹ Zborovanje, ki je bilo bolj podobno občnemu zboru, je nosilo izrazite poudarke potrjevanja in dokazovanja italijanstva ozemlja, v katerega središču so se takrat zbrali furlanski zgodovinarji in njihovi gostje.

Predsednik društva, sicer znani furlanski zgodovinar Pier Silverio Leicht — le mimogrede, bil je mladostni prijatelj slovenskega pravnega zgodovinarja Vladimirja Levca² — je pozdravljal Tolminsko, »kjer je Rim postavil svoje utrdbe, da bi branil latinsko civilizacijo, ki jo tudi danes Italija ljubosumno brani.« In prav temu italijanstvu naj bi utrjevala pot sicer tudi za nekatere italijanske zgodovinarje močno dvomljiva zgodba o bivanju pesnika Danteja Alighierija v Tolminu. O tem je na zborovanju v Tolminu govoril Giovanni Lorenzoni.³

Slovenski zgodovinarji prvič zborujejo v Tolminu leta 1986. Pred tem so dvakrat bili v Novi Gorici (1948, 1968). In prav v zvezi s prvim zborovanjem slovenskih zgodovinarjev na tleh Tolminske je potreba poudariti osnovno vsebino zborovanja, ki je problematika slovenska zahodna meja. V razdobju dobrega pol stoletja gosti torej Tolmin dve zborovanji zgodovinarjev. Najprej Italijanci (Furlane), ki žele v duhu takrat vladajočega režima in seveda tudi v duhu vseh njegovih idejnih predhodnikov utrjevati s primeri iz preteklosti vzhodno mejo italijanskega naroda in države. Leta 1986 se v Tolminu sestanejo slovenski zgodovinarji, ki svoje zborovanje namenjajo obravnavi zahodne meje slovenskega ozemlja (etnična in državna meja se seveda ne ujemata). Med obema sestankoma je bila, vmes vojna, ki je reševala tudi vprašanja meja. Tolminska torej ni bila nikakor slučajno izbrana za taka srečanja. Tudi po njenem ozemlju se je v preteklosti prepletal problem zdaj vzhodnih, zdaj zahodnih etničnih meja. In prav ti izbiri sta seveda ena pglavitnih značilnosti tolminske krajeve zgodovine. Te značilnosti se potrjujejo tudi v zgodovinopisju. Lahko še pristavimo, da je Tolminska zgodovinska dežela in da se njene nekdanje meje razlikujejo od današnjih upravnih.

Tja do srede 19. stoletja dolgujemo še tisto skromno pisanje o Tolminski predvsem italijanskemu (furlanskemu) zgodovinopisju. Tolminska je pri teh obravnavah vključena v sklop sosednjih italijanskih ozemelj, ko se v delih zgodovinarjev naglašajo oglejska posest in cerkvena oblast čedajskega kapitlja. Furlansko zgodovinopisje začenja pravzaprav okoli leta 1500,⁴ v 17. stoletju pa je pisal tudi že goriški zgodovinar p. Martin Bavčer.

¹ Il convegno del 18 settembre 1932 a Tolmino. Memorie storiche forogiuliesi, 27—29/1931—1933, 395—398.

² B. Marušič, Slovensko-furlanski kulturni stiki. Jadranski koledar 1986, 33—36.

³ L'idea del popolo (Gorizia), 23. 9. 1932, št. 39.

⁴ Furlansko zgodovinopisje bi lahko pričeli s Pavlom Diakonom. Vendar se zgodovinopisje, ki skuša preseči kronike, začneja v 15. in 16. stoletju. Med furlanske zgodovinarje (in kroniste) tega prvega obdobja štejemo: Giovanni Candido (o. 1450—1528), Pietro Passerino (1450—1523), Giovanni Partenopeo (1470—1543), Jacopo di Porcia (1463—1538), Giovanni Belloni (1479—1554), Jacopo Valvason di Maniago (1499—1570), Ercolo Partenopeo (ok. 1530—1615), Enrico Palladio degli Olivi (1580—1629), Gian Francesco Palladio degli Olivi (—1669). Navedene pisce je zanimala predvsem zgodovina oglejskega patriarhata, kot kronisti pa so ohranili tudi poročila o sodobnih dogodkih (na primer o turških vpadih). Njihove podrobnejše biografije in oznake podaja tudi G. Marchetti v delu Il Friuli. Uomini e tempi (Udine 1959, 1974, 1979).

Po svojih izsledkih in aktivnosti je bolj bogato 18. stoletje. Poleg enciklopedičnega G. G. Liruttija⁵ nastopajo tudi drugi pisci⁶. V Gorici pišeta krajevno zgodovino v 18. stoletju predvsem Rudolf Coronini-Cronberg⁷ in Carlo Morelli.⁸ Knjigo tolminskega rojaka zdravnika Antona Muznika »Clima goritiense« (1781) raje uvrstimo med zgodovinske vire.⁹

V prvi polovici 19. stoletja je bil morda znani zbiralec arhijskega gradiva Giuseppe Bianchi med prvimi, če že ne prvi tujec, ki je na Tolminskem spoznaval drugorodnost tamkajšnjega slovenskega prebivalstva. Imel ga je za »surove gorjane«, ki govorijo »barbarski jezik«.¹⁰ Toda Bianchi je bil tudi prvi, ki je ovrgel domnevo o bivanju pesnika Danteja v Tolminu in seveda tudi na Furlanskem. Kako uspešen je bil pri tem, smo že v uvodu povedali. Le mimogrede: leta 1929 so Italijani odkrili v Tolminu Dantejev spomnik. To dejanje razumemo kot imperativ časa, težko pa razumemo tolminsko turistično društvo, ki je leta 1966 postavilo Danteju ploščo z afirmativnim napisom pred vhodom v Zadlaško jamo.¹¹

Podobno kot drugod na Slovenskem se tudi na Tolminskem zanimanje za krajevno zgodovino pojavi okoli leta 1850 kot kulturno in narodnoosveščevalno dejanje. Leta 1854 je v ljubljanskih »Novicah« najverjetneje prav Ivan Kuk vabil duhovnike, naj bi se lotili pisanja zgodovine Tolminske.¹² V resnici se je še pred tem klicem lotil dela goriški semeniški profesor Štefan Kociančič. Svoje izsledke je objavljajl v slovenskem tisku tistih dni: ter v zagrebškem Arhivu za povjestnico jugoslavensku.¹³ Kociančič je na Tolminskem za sodelovanje pridobil svetolucijskega župnika Tomaža Rutarja.¹⁴ V krog prvih raziskovalcev tolminske preteklosti pri Slovencih se je uvrstil tudi duhovnik Jakob Filip Kaffol, ki je opisal vas Pečine na Šentviški planoti.¹⁵ Sledil je Kociančiču, ki je vas Rut (takrat tudi Nemški rut) opisal deset let pred tem.¹⁶

Potlej narašča zanimanje za tolminsko preteklost. Duhovnik Anton Červ je bil prvi Slovenec, ki je opisal dolino Trente.¹⁷ Duhovnik Alojz Carli-Lukovič piše o krajevni zgodovini,¹⁸ ko pa slušbuje pri Sv. Luciji (danes Most na Soči), skrbi za arheološke najdbe vse dotlej, ko prevzame zanje skrb arheološka veda. Na preloma sedemdesetih in osemdesetih let opiše Kociančič v nadškofijskem listu zgodovino kuracije Logje pri Breginju in fare Sv. Lucija (Most na Soči).¹⁹

Leta 1882 je izšla Rutarjeva Zgodovina Tolminskega. Knjiga je rezultat zbiranja gradiva in njegovega proučevanja, kar je avtor opravljal že izza gimnazijskih

⁵ Gian Giuseppe Liruti, *Notizie delle vite e delle opere scritte dai letterati del Friuli*. I–IV, Venezia–Udine 1760–1830 (ponatis Bologna 1971); *Notizie delle cose del Friuli*. I–IV, Udine 1776–1777 (Ponatis Bologna 1971).

⁶ Lucrezio Treo (1667–1748), Francesco Beretta (1678–1740) in zlasti Bernardo de Rubeis (1687–1775).

⁷ Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei Comitum et rerum Goritiae. Viennae 1752.

⁸ *Istoria Contea di Gorizia*. I–IV, Gorizia 1854–1855 (ponatis Bologna 1974). Prvi del Morellijeve zgodovine je prvič izšel leta 1773.

⁹ B. Marušič, Goriški protomedik Anton Muznik (1726–1803). V: *Primorski čas pretekli*, Koper 1985, 242–253.

¹⁰ Del preteso soggiorno di Dante in Udine ed in Tolmino: Udine 1844, 193.

¹¹ Problem Dantejevega doždnjega bivanja v Tolminu je zanimal tudi Slovenec. Ivan Kuk je na primer leta 1855 objavil povest Dantova jama (Priatelj 1855, 41–52). Rutar (Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, 82, 225–226; Mladika 1921, 272–273) je sledil Bianchiju (op. 10). Podobno tudi M. Kos (Dantejevi sledovi med Jugoslavlani. V: Dante. Ljubljana 1921, 269–276; tudi v italijanščini: Dante fra ali Jugoslavi. V: Dante. Gorizia 1921, 153–160). Članek Gradivo o zalaški ali Dantejevi jami je objavil Janez Dolenc v Tolminskem zborniku (1975, 223–233). Gradivo o Dantejevem spomeniku in Dantejevi plošči v Tolminu objavlja Goriški letnik (6/1979, 342–343). O Dantejevi jami tudi: A. von Maily, *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*. Gorizia 1936, 167, 237–238.

¹² 2. 9. 1854, 278.

¹³ Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853. 3/1854, 173–222; Odgovori na vprašanja društva na jugoslavensko povestnico. 3/1854, 259–309.

¹⁴ Odgovori na nekoja vprašanja društva za jugoslavensko povestnico. Arhiv za povjestnico jugoslavensku 3/1854, 310–313.

¹⁵ Cerkevica sv. Mohora na Tominskih Pečinah. Slovenske večernice 8, Celovec 1863, 3–28.

¹⁶ Nemški Rovt na Tominskem. Slovenska bčla 1853, 53–55, 68–70; Še nekaj od Nemškega Rovta na Tminskem. Arhiv za povjestnico jugoslavensku 3/1854, 234–235.

¹⁷ Trenta. Glas 1874, št. 42–44, 46–47, 49–50.

¹⁸ M. Filli, Alojz Carli-Lukovič in njegov spis »Tolmin kot kraj in okraj«. Tolminski zbornik 1975, 277–287.

¹⁹ Lonch. Folium periodicum archidioeceseos Goritiensis 1879, 25–27, 33–36; Parochia S. Luciane ad pontem. Ib. 1881, 88–92, 125–128, 159–160, 190–195, 220–223, 252–257, 287–289, 316–319, 345–348. Kociančič je pisal o kraju Logje v Glasu (8. 11. 1872, št. 19) kot odgovor na jezikoslovno razpravo, ki jo je objavila Soča (31. 10. 1872, št. 44; sledi odgovor Soče 5. 12. 1872, št. 49).

let.²⁰ Pred tem je Rutar v tisku objavil nekaj krajših člankov o preteklosti domačih krajev.²¹ Njegovo delo o zgodovini Tolminske velja še danes za prvo temeljno monografijo o neki ožji slovenski pokrajini v slovenskem zgodovinopisju. Kasneje se Rutar ni več intenzivno ukvarjal z zgodovino svoje rodne dežele, bil pa je prvi med Slovenci, ki je odkrival njeno arheološko podobo. O Tolminski je pisal še v monografiji o Goriško-Gradiščanski ter v knjigi o Beneški Sloveniji.²² Rutar pa ni bil le goli razlagalec preteklosti. Njegova dela imajo izrazit narodnoobrambni značaj in so mestoma polemična predvsem do italijanskih piscev. Živel je namreč v času, ko je italijanski nacionalizem tudi s pomočjo zgodovinarjev postavljajl ozemeljske zahteve.

Ob profesionalcu Rutarju je raslo in delovalo bolj ali manj uspešno nekaj krajevnih ljubiteljskih zgodovinarjev (domoznancev). Bili so to na primer tolminski dekan Jožef Kragelj,²³ duhovnik Simon Gregorčič (mlajši),²⁴ bovški dekan Peter Kobal.²⁵ Tolminska je seveda še dalje ohranjevala svoje mesto v tujejezičnih obravnava h furlanske (G. Bianchi, A. S. Minotto, F. Manzano, P. Antonini)²⁶ in zlasti goriške zgodovine (G. D. Della Bona, C. Czörnig).²⁷

Že pred prvo svetovno vojno je zanimanje za Tolminsko pokazal z objavo razprave o tolminski gastaldiji Milko Kos,²⁸ z objavo tolminskega urbarja (1377)²⁹ pa je izpolnil svoje zanimanje za preteklost gornjega Posočja. Tudi kasneje se je profesor Milko Kos še povrnil k tolminski zgodovini.³⁰

Pred prvo svetovno vojno je po Tolminskem proučeval hišne arhivalije kobariški notar Miroslav Premrou.³¹ Objavil je več arhivskega gradiiva, vendar so med njegovimi objavami na tolminsko preteklost vezani le prevodi nekaterih dokumentov o velikem kmečkem puntu leta 1713.³² Ta je seveda zanimal tako slovenske kot italijanske zgodovinarje,³³ njegovo pravo podobo pa je prvi podal Bogo Grafenauer.³⁴

S tem našim kar se da bežnim pregledom smo prišli v čas, ko se v slovenski historiografiji pomnoži število del, kjer najde svoje mesto tudi tolminska preteklost. Na italijanski strani bomo omenili spise in knjige Pier Silveria Leichta³⁵ in Pia

²⁰ B. Marušič, Simon Rutar in njegova »Zgodovina Tolminskega«. V: S. Rutar, Zgodovina Tolminskega (reprint, Nova Gorica 1972), V—XVI.

²¹ Kdaj in kako je prišel Tolmin pod goriške grofe? Soča 1875, št. 33 in 34; Kozlov rob. Soča 1879, št. 35—38; Zgodovinske črtice o Bovškem. Soča 1879, št. 22—23, 25, 27—32.

²² Rutarjeva bibliografija je objavljena v Goriškem letniku 4—5/1977—1978, 139—183 (avtor B. Pleščar).

²³ Priredil je članek o tolminškem puntu leta 1713 (Domovina, 1867, št. 17, 19—22). Samostojno objavil Zgodovina tolminske šole (Gorica 1901) in nekaj člankov, od katerih je izrazilo zgodovinski Arhidiaconat tolminski (Voditelj v bogoslovnih vedah 12/1909).

²⁴ Trentarske pripovedke. Soča 1884, št. 36, 42, 44. Ponatis v Bovško berilo, Nova Gorica 1971, 83—93.

²⁵ Bovec in njegova okolica. Soča 1878, št. 19, 26, 28. Ponatis v Bovško berilo. Nova Gorica 1971, 34—46.

²⁶ Pregled zgodovinske literature o Furlaniji podaja G. Valentinielli, Bibliografia del Friuli. Venezia 1861. Samo za objave s področja zgodovine nadaljuje za pregled G. Occioni-Bonaffons v Bibliografia storica friulana. I—III, Udine 1883—1899, in sicer za čas od 1861 (ko neha Valentiniellijev seznam) do 1895. Kasnejših historičnih bibliografij za področje Furlanije ni, opozoriti pa velja na G. Fornasir, Indice delle Memorie storiche forogiuliesi (1905—1984); osrednja furlanska zgodovinska revija je objavila seveda pretežni del člankov in razprav o furlanski preteklosti.

²⁷ Bibliografije zgodovinskih del o Goriški ni. Omeniti pa velja dva pregleda o slovenskem (B. Marušič, Saggio di bibliografia slovena sul Goriziano. Studi goriziani 1964, 35, str. 61—76) in nemškem zgodovinopisju o Goriški (F. Kroll, Saggio di bibliografia in lingua tedesca sul Goriziano. Ib. 1966, 39, str. 9—41). Opozoriti je treba tudi na kazalo osrednje goriške domoznanske revije Gorizia nella cultura. 40 volumi di »Studi Goriziani« (1923—1966). Gorizia 1967.

²⁸ Tolminska gastaldija leta 1377. Carniola 8/1917, 147—162.

²⁹ Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek drugi. Urbarji Slovenskega Primorja. I, Ljubljana 1948.

³⁰ Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti. Geografski zbornik 9/1965, 247—255.

³¹ B. Marušič, Pesnik Gregorčič v dnevniških zapisih Mirolava Premrouja. V: Primorski čas pretekli. Koper 1985, 320—333.

³² Dokumenti kmetske pobune na Goriškem leta 1713 (takozv. Tolminski punt). Edinost 1926, št. 42, 52, 54, 72—76, 81.

³³ Bibliografijo zgodovinskih del o puntu je objavil B. Marušič (Zgodovinopisna literatura o tolminskem puntu) v Veliki tolminski punt leta 1713. Tolmin 1973, 38—45 (cikl.). K bibliografskim navedbam pa bi morali še dodati dve samostojni objavi: B. Marušič, Veliki tolminski punt leta 1713. Trst 1973; Id., Po poteh velikega tolminskega punta 1713. 1—2, Maribor 1976.

³⁴ Veliki tolminski kmečki punt. Kronika 2/1954, 81—89.

³⁵ Predvsem knjiga Breve storia del Friuli (Udine 1923,¹ 1930,² 1951,³ 1970,⁴ 1976⁵). Leichtova bibliografija je objavljena v Atti dell'Accademia di scienze lettere e arti a Udine (s. 6, v. 14) 1964—57, 287—307. Več o Leichtu pa v Atti del convegno per il centenario della nascita di Pier Silverio Leicht e di Enrico del Torso (Udine 1977).

Paschinija.³⁶ Tolminska pa zanima tudi tuje arheologe, zemljepisce in umetnostne zgodovinarje.³⁷

Čas po prvi svetovni vojni je odprl tudi novo poglavje v zgodovini pisju. Doga-
janja na bojiščih, soške fronte so pobudila vrsto knjižnih objav, spominskih člankov
in podobnega. Tolminska se tako pojavlja bodisi v objavah, ki obravnavajo celotno
frontno območje, bodisi tam, kjer je pripoved osredotočena na določeni sektor bo-
jišča. Pri vseh teh objavah pa imamo Slovenci skromen izkupiček.³⁸ Marljivejši so
bili celo Srbi, saj sta dva srbska avtorja opisala dvanajsto soško ofenzivo v razmaku
petindvajsetih let.³⁹ Mnogo več so pisali Italijani⁴⁰ in Nemci, manj Čehi in Madžari.

Podobno kot prva je tudi druga svetovna vojna in njena predzgodovina odprla
novo smer zgodovinskih raziskav — zgodovino narodnoosvobodilnega boja. Razisko-
vanje celotne tolminske preteklosti je po drugi svetovni vojni dobilo poseben razmah
v pisani besedi in v nekaterih krajevnih ustanovah, ki so v Tolminu nastale po osvo-
boditvi in priključitvi. Omeniti moramo predvsem knjižnico in muzej, ki ga je leta
1951 ustanovilo Muzejsko društvo v Tolminu.⁴¹ To društvo danes ne deluje več, pač
pa je njegov naslednik Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, ustanovljeno leta
1978. V petdesetih letih je v Tolminu uspešno delovala skupina poklicnih zgodovi-
narjev in ljubiteljev zgodovine (H. Uršič, M. Rutar, F. Ceklin, N. Mozetič). Ta sku-
pina je opravila nekaj uspešnih akcij, na primer odkritje spominske plošče Simonu
Rutarju na njegovi domačiji v Krnu (1951); takrat so prvič prišli na Tolminsko v več-
jem številu slovenski zgodovinarji in zemljepisci. Pomembno dejanje je bil tudi izid
prvega Tolminskega zbornika (1956), ki je nato izšel še dvakrat (1975, 1980).⁴² Po
vojni se je začela razvijati tudi arhivska služba, ki ji je prva napotila zapisal Modest
Golija.⁴³ Danes upravlja arhivske naloge Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, prav tu
imata sedež Goriški muzej in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Go-
rica, ki opravljata varovanje premične in nepremične kulturne dediščine tudi na ob-
močju Tolminske.

Povojni čas je seveda poleg posebne skrbi za zgodovino novejših časov pozor-
nost posvečal tudi starejši zgodovini. Med pomembne dosežke štejemo razpravo Jaro-
mirja Berana o pravnozgodovinskih razmerah na Bovškem po letu 1500.⁴⁴ Ivo Juvan-
čič je obravnaval zgodovino Tolminske od srednjega veka do narodnoosvobodilnega
boja.⁴⁵ Poleg Kosove že omenjene objave tolminskega urbarja je za starejšo zgodo-
vino Tolminske pomembna tudi objava mitninske protiknjige iz mitninskega urada
Bača pri Modreju (1536).⁴⁶ Med mlajšo generacijo je omeniti Petra Štiha, ki se po

³⁶ Predvsem knjiga *Storia del Friuli. I—III*, Roma 1934—1936, Udine 1953—1954, Udine 1975. Več o Paschinijevem delu v *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 17, 1963, str. 181—221, 259—304 in v *Atti del convegno di studi su Pio Paschini nel centenario della nascita 1878—1978* (Udine 1979).

³⁷ O delu raziskovalcev tolminske arheologije: Most na Soči 1880—1980. Sto let arheoloških izko-
pavanj. Tolmin 1981; S. Gabrovčan — D. Svoljšak, Most na Soči (Sv. Lucija). Ljubljana 1983; Pregled
zemljepisne literature podaja A. Melik: Slovenski alpski svet. Ljubljana 1954, 590—593 in: Slovensko Pri-
morje. Ljubljana 1960, 531—534; Skromnejši je seveda delež umetnostnih zgodovinarjev, vendar je omeniti
vsaj: L. Planiscig, *Denkmale der Kunst in den südlichen Kriegesgebieten, Isonzoebene, Istrien, Dalmatien*,
Südtirol. Wien 1915; A. Morassi, *Monumenti d'arte in Val d'Isonzo*. Atti della Società italiana per il pro-
gresso delle Scienze. Roma 1922; Id., *Chiese gotiche in Val d'Isonzo. Architettura e arti decorative* (Roma
1923); M. Gortani, Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Udine 1930.

³⁸ B. Marušič, Spremnna beseda. V: V. Gradnik, *Krvavo Posočje*. Koper-Trst 1977, 289—294; Id., *La
storiografia slovena sulla prima guerra mondiale: Qualestoria* 1986, št. 1—2, 260—266.

³⁹ A. Daskalović, *Bitka kod Kaporeta*. Beograd 1925, Split 1926, Zagreb 1932; M. Zelenika, *Bitka
kod Kobarida*. Beograd 1950.

⁴⁰ G. Bertuzzi, *Alcune indicazioni bibliografiche sulla Grande Guerra: la storiografia italiana e lo-
cale*. *Qualestoria* 14/1906, št. 1—2, 233—249.

⁴¹ M. Rutar, Tolminski muzej. *Kronika* 7/1959, 125—127.

⁴² Zbornik iz leta 1980 nosi naslov *Potršeni zbornik*. Nekaki zborniki so tudi ciklostilno izdaje
Goriškega muzeja: *Bovško berilo* (1971), *Berilo o Rutu* (1972), *Veliki tolminski punt leta 1713* (1973).

⁴³ Arhivske zbirke v tolminskem okraju. *Arhivist* 1/1951, zv. 3, str. 72—93.

⁴⁴ Doneski k zgodovini prava na Goriškem: Zbornik znanstvenih razprav, Pravna fakulteta, Ljub-
ljana 1959, 28, str. 5—50.

⁴⁵ M. Brecelj, Bibliografija dr. Iva Juvančiča. Goriški letnik 6/1979, 11—27. Dodati pa je potrebno
vsaj še dva Juvančičeva članka: *Steze v Zlatorogov raj* (Goriški letnik 8/1981, 286—310) in *Križarska vojna
proti Kobaridcem*. *Zgodovinski časopis* 38/1984, 49—55, ki ju bibliografija ne zajema.

⁴⁶ F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. Ljubljana 1972, 101—126.

sveča tudi krajevni zgodovini,⁴⁷ kot da bi sledil napotilom prof. Boga Grafenauerja ob predstavitvi ponatisa Rutarjeve Zgodovine Tolminskega v vasi Krn 21. maja 1972.⁴⁸

Obdobje narodnoosvobodilnega boja na Tolminskem še ni obdelano na monografski način. Veliko je sicer objavljenih spominov, drobnih zapiskov in v nekaterih temeljnih delih o NOB na Primorskem najde ustrezno mesto tudi Tolminska. Izmed cele vrste takih del omenimo vsaj knjige Staneta Petelina⁴⁹, Franja Bavca⁵⁰, Franca Črnučarja,⁵¹ Toneta Ferenc⁵² in Borisa Mlakarja.^{52a} Politično zgodovino je obravnaval Ciril Zupanc v poskusu monografije o Zapadnoprimorskem okrožju,⁵³ Anica Stucin pa je obdelovala predvsem ljudsko oblast na Cerkljanskem.⁵⁴ Pri družbenopolitičnih organizacijah občine Tolmin so že pred časom postavili posebne odbore z nalogo, da zbirajo najrazličnejše gradivo predvsem za obdobje NOB; podobno tudi v občini Idrija. Podobne odbore so imele in še imajo vojaške enote; tudi na Tolminskem so opravili pomembno delo in pomagali zlasti piscem vojaških monografij. Da bi pa delo pri pisanju novejših zgodovine potekalo bolj organizirano, je občinska konferenca SZDL v Tolminu imenovala posebno skupino, ki naj bi pod vodstvom Borisa Mlakarja pripravila pregled zgodovine Tolminske v 20. stoletju.

Seveda pa se pobude porajajo tudi drugod. Anton Rutar je zbral veliko gradiva o delovanju organizacije TIGR na Tolminskem.⁵⁵ Za proučevanje je postal zanimiv tudi čas po drugi svetovni vojni, o katerem piše Ciril Zupanc na že omenjenem mestu, nekaj gradiva pa je tudi v knjigi Julija Beltrama Tukaj je Jugoslavija (Koper 1983).

Ta naš pregled seveda ne more pozabiti krajepisov in vaških kronik. Tega gradiva je še veliko neobjavljenega (šolske in župniške kronike). Obširno monografijo imajo Šebrelje.⁵⁶ Veliko je bilo napisanega tudi o Rutu,⁵⁷ izšel je celo slovar nemškega govora v tem naselju, ki je sedaj povsem slovensko.⁵⁸ Opisana je Trenta, zlasti pa njena planinska zgodovina.⁵⁹ V opisih Breginja so bolj kot zgodovinski vidiki prisotni etnološki in sociološki.⁶⁰ Krajšo epizodo v Volčah in Modreju v 15. stoletju je v italijanščini priobčil Bruno Staffuzza.⁶¹ To vrsto nadaljujemo z navedbo samostojnih izdaj in člankov o Cerkljanskem,⁶² Sentviški planoti,⁶³ o Kobariškem in Bovškem

⁴⁷ Poskus orisa razvoja mej Tolminskega od 11. do 16. stoletja. Goriški letnik 9/1981, 55–61; Tolminsko gospodarstvo po urbarju iz leta 1598. Ib., 11/1984, 95–115.

⁴⁸ Magnetofonski zapis hrani Goriški muzej, Nova Gorica.

⁴⁹ Na primer: Med Triglavom in Trstom. Ljubljana 1963; Gradnikova brigada. Nova Gorica 1966, Ljubljana 1984; Vojkova brigada. Nova Gorica 1968, Ljubljana 1980; Enaintrideseta divizija. Ljubljana 1986.

⁵⁰ Bazoviška brigada. Ljubljana 1970.

⁵¹ Na zahodnih mejah 1943. Briškobeneški odred in 3. soška (20.) brigada. Ljubljana 1986.

⁵² Na primer: Kapitularija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Ljubljana 1967; Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi leta 1940. Ljubljana 1978; Satan, njegovo delo in smrt. Ljubljana 1979; Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Ljubljana 1983.

^{52a} Domobranstvo na Primorskem 1943–1945. Ljubljana 1982; Pohod 30. divizije NOV in POJ v Benetško Slovenijo. Ljubljana 1984.

⁵³ Zapadno-primorsko okrožje. Ob 30-letnici Kobariške republike. Tolmin 1973.

⁵⁴ Cerkljanska v narodnoosvobodilni borbi. Jadranski koledar 1964, 212–218; (skupaj z O. Lipužič), Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem (1941 do april 1943). Idrijski razgledi 23–24/1978–1979, 3–147 (tudi separatno). Sicer je o Cerkljanskem med NOB izšlo veliko gradiva (glej tudi op. 62).

⁵⁵ Kratek pregled delovanja organizacije TIGR na Tolminskem 1927–1940. Tolminski zbornik 1975, 315–361.

⁵⁶ A. Pagon-Ogarev, Šebrelje skozi stoletja. Ljubljana 1976. O NOB v Šebreljah piše brošura Šebreljsko v NOB (Ljubljana 1983).

⁵⁷ Gradivo je zbrano v Berilu o Rutu. Nova Gorica 1972.

⁵⁸ E. Kranzmayer — P. Lessiak, Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Zarz /Sorica und Deutschrut/Rut in Jugoslawien. Klagenfurt 1983.

⁵⁹ T. Wraber, Trenta. Ljubljana 1976; B. Marušič, Iz zgodovine Trente. Trst-Nova Gorica 1977, Nova Gorica 1980, tretja (1982) in četrta izdaja imata naslov: Iz zgodovine Trente in Soče; T. Strojina, Prvi čez steno. Nova Gorica 1986. V izbranih spisih J. Abrama, Moja Trenta (Gorica 1972) je veliko gradiva o Trenti, prav tako v Triglavski narodni park. Vodnik; Bled 1985.

⁶⁰ Breginj. Nova Gorica 1975; I. Miklavčič-Brezigar, Zivljenje v Breginju pred potresom leta 1976 in po njem. Goriški letnik 10/1983, 39–60.

⁶¹ Vertenza tra Modrea e Volzana ai primi del 1419. Gorizia 1978.

⁶² J. Kavčič, Dekanija Cerčno in rihtarija Plužnje v 14. stoletju. Idrijski razgledi 19/1974, št. 1–2, str. 30–36; Seznam škofijskih duhovnikov, rojenih v dekaniji Cerčno od XVIII. stoletja dalje. Cerčno 1977; Cerčno. Ljubljana 1980; M. Masterl, Partizanske smučine — Cerčno 1945. Ljubljana 1985.

⁶³ B. Marušič, Sentviška planota. Maribor 1980.

med NOB,⁶⁴ o partizanski bolnišnici Franji,⁶⁵ o Poreznu med NOB,⁶⁶ vendar s tem naše naštevaje še ne more biti končano.⁶⁷

Zgodovinar ne more obiti rezultatov na polju drugih družboslovnih in humanističnih strok. Nekoliko skromni so rezultati pri raziskovanju in poznavanju umetnostnozgodovinske podobe,⁶⁸ podobno bi lahko zapisali za etnologijo.⁶⁹ Veliko delo so opravili arheologi, zlasti pri raziskavi svetolucijskega najdišča.⁷⁰ Veliko so o Tolminski pisali tudi zemljepisci. Slovencem in Italijanom so se pridružili celo Angleži.⁷¹ Literarna zgodovina je obdelala nekatere znamenite tolminske književnike Simona Gregorčiča,⁷² Ivana Preglja,⁷³ Franceta Bevka,⁷⁴ Cirila Drekonjo⁷⁵ in Cirila Kosmača.⁷⁶ V samostojni obliki so izšle tudi biografije Staneta Žagarja⁷⁷ in Andreja Manfreda.⁷⁸ Avtobiografski podatki, vezani za rodno deželo, so v spominih Andreja Gabrščka,⁷⁹ Iva Šorlija,⁸⁰ Jože Lovrenčiča,⁸¹ Franceta Bevka,⁸² Andreja Kobala⁸³ in Franca Kurinčiča.⁸⁴ O Tolminski najdemo veliko gradiva v avtobiografiji Henrika Tume.⁸⁵ Svojevrsna pričevanja (predvsem o Trentarjih) je zapustil Julius Kugy.⁸⁶ Seveda je tako naštevaje nepopolno in bi ga morali še dopolniti.⁸⁷ K temu lahko dodamo, da je bilo življenje in delo Simona Rutarja prikazano na posebnem simpoziju v Tolminu (oktober 1976),⁸⁸ da je bila na podoben način osvetljena v Rimu septembra 1986 življenjska pot goriškega nadškofa Franciška B. Sedeja⁸⁹ in da sta bila posebne

⁶⁴ Kobaridska republika 1943–1983. Kobarid 1983; I. Mlekuz, Osvobojeno ozemlje v Gornjem Posočju po kapitulaciji Italije in delovanje Bovške čete. Borec 38/1985, št. 6–7, str. 323–362.

⁶⁵ S. Bevk, Prispevek k bibliografiji SVPB »Franja« 1945–1982 (marec). V: Partizanska bolnišnica »Franja« 3. 12. 1943–5. 6. 1945. Idrija 1983, 389–398.

⁶⁶ 1945–1975. 30 let svobode. Ljubljana 1975.

⁶⁷ Na primer: A. Gala, Partizanska bolnišnica pod Krnom 1943. Nova Gorica 1978; V. Močnik; Baška grapa. Ljubljana 1974.

⁶⁸ V. Bele, Cerkevica sv. Justa v Koseču pri Drežnici. Jadranski almanah 1924, 117–121; Id.; Cerkev sv. Danijela pri Volčah. Ib., 122–133; A. Premrl, Cerkev Trenta Soči. Freske Tone Kralj. Soča 1979–1980. Sicer je omeniti razprave F. Steleta in E. Čevca, zlasti knjigo F. Stele, Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960.

⁶⁹ Na prvem mestu velja omeniti delež Marije Rutarjeve, ki je popisana v Goriškem letniku 7/1980, 285–288 (avtor N. Križar). Več gradiva je v Zborniku 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov, Bovec 1971. Ljubljana 1973. I. Sedej je objavil knjigo Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin (Ljubljana 1974).

⁷⁰ D. Svoljšak, Raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči. Goriški letnik 1974, 5–32; Id., O novih najdbah grobov na Mostu na Soči. Goriški letnik 2/1975, 5–27; O drugih najdiščih: D. Svoljšak, Novejša arheološka izkopavanja na Tolminskem. Tolminski zbornik 1975, 209–221; D. Svoljšak, Tolmin. La necropole de l'âge du fer ancien. 1974; S. Gabrovec, Zeleznodobna nekropola v Kobaridu. Goriški letnik 3/1976, 44–64; B. Terzan — F. Lo Schiavo — M. Trampuž-Orel, Most na Soči (S. Lucia) II. Ljubljana 1985.

⁷¹ Intenzivno raziskovalno delo so za področje Tolminske po letu 1960 razvili slovenski geografi. Gradivo njihovega zborovanja (26.–28. 9. 1975) je izšlo v zborniku Zgornje Posočje (Ljubljana 1978). Med objavami v tujih jezikih omenimo vsaj: A. E. Moodie, G. J. Fuller, M. M. Cole, G. J. Butland, The Upper Soča Valley. Geographical studies (London) II, n. 2, 1955; A. Sturm, L'insediamento umano e la casa rurale nell'alta val d'Isonto. Studi Goriziani 1965, 37, str. 77–115.

⁷² Ob nekaterih pomembnih razpravah o delu in življenju Simona Gregorčiča se kot temeljna monografija predstavlja knjiga F. Koblar, Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo (Ljubljana 1962), ki seveda prinaša veliko gradiva tudi o Tolminski v drugi polovici 19. stoletja.

⁷³ F. Koblar, Ivan Pregelj. Poskus monografije. V: I. Pregelj, Izbrana dela. 7. Celje 1970, 403–520; M. Dolgan, Kompozicija Pregeljevega pripovedništva. Koper 1983; K temu je dodati še avtobiografsko knjigo Moj svet in moj čas (Buenos Aires 1964) in spomine Bazilije Pregelj, Moj oče (Ljubljana, 1983).

⁷⁴ Ob številnih krajših člankih je doslej o Bevku še najobširneje pisal F. Koblar (Delo Franceta Bevka) v F. Bevk, Izbrani spisi. 1. Ljubljana 1951, 5–64.

⁷⁵ M. Breclj, Življenje in delo Cirila Drekonje. Tolminski zbornik 1975, 363–398.

⁷⁶ H. Glušič, Pripovedna proza Cirila Kosmača. Ljubljana 1975; I. Cesar, Poetika pripovedne proze Cirila Kosmača. Koper-Ljubljana 1981.

⁷⁷ Narodni heroj Stane Žagar. Ljubljana 1982.

⁷⁸ V. Vremec, Andrej Manfreda. Ljubljana 1973.

⁷⁹ Goriški Slovenci. I–II. Ljubljana 1932–1934.

⁸⁰ Moj roman. Ljubljana 1940.

⁸¹ Med Scilo in Karibdo. Gorica 1954.

⁸² Otroška leta. Ljubljana 1949; Pot v neznano. Ljubljana 1970; Mrak za rešetkami. Koper 1958; Pot v svobodo. Ljubljana 1963.

⁸³ Svetovni popotnik pripoveduje. I–II, Gorica 1975–1976; Slovenec v službi FBI in druge zgodbé ameriških Slovencev. Gorica 1981.

⁸⁴ Na tej in oni strani oceana. Ljubljana 1981.

⁸⁵ Iz mojega življenja. Ljubljana 1937.

⁸⁶ Aus dem Leben eines Bergsteigers. München 1925 (slov. prevod: Iz življenja gornika. Maribor 1968); Arbeit-Musik-Berge. Ein Leben. München 1931 (slov. prevod: Delo, glasba, gore. Maribor 1966); Aus vergangener Zeit. Graz 1943 (slov. prevod: Iz minulih dni. Maribor 1971).

⁸⁷ Na primer: S. Rutar, Dnevnik. 1869–1874. Nova Gorica-Trst 1972; F. Povšič, Bibliografija Franca Močnika. Ljubljana 1966; J. Perat, Umirajoči čas. Koper 1970; Id., Golo upanje. Koper 1976; Id., Odločitev v puščavi. Koper 1980; P. Simac, Na divjih rekah Bolivije. Ljubljana 1984.

⁸⁸ Gradivo objavljeno v Goriškem letniku 3/1976, 5–43.

⁸⁹ O Sedeju pišeta na primer dve manjši brošuri: Našemu nadpastirju ob 25-letnici škofovanja 1906–1931. Gorica 1931; J. Sedej, Dr. Francisek Borgia Sedej. Zagreb 1971.

strokovne obdelave deležna tudi pisatelja France Bevk (Nova Gorica, november 1980)⁹⁰ in Ivan Pregelj (Ljubljana, oktober 1983).⁹¹

Predvsem povojni čas je prikazan v nekaterih priložnostnih publikacijah gospodarskih organizacij in nekaterih društev. Veliko domoznanskega gradiva so objavila šolska glasila; veliko predvsem etnografskega gradiva objavlja Tolminski verski list. Tolminska je zelo močno zastopana tudi v člankih, ki jih objavljata Goriški letnik in Idrijski razgledi.

Ko se to naštevaje bliža svojemu koncu, bi bilo vredno omeniti še svojevrsten prispevek, ki so ga pri poznavanju tolminske preteklosti dali književniki Ivan Pregelj, Ivo Šorli, Joža Lovrenčič, France Bevk, Andrej Budal, Ciril Kosmač in Saša Vuga. Bevkov in Pregljev odnos do zgodovine rodnih krajev so zgodovinarji že analizirali.⁹² Pregelj je v svojem romanu Tolminci lahko zgodovinski vir, saj objavlja gradivo, ki ga zgodovinarji v arhivskih fondih še niso odkrili.⁹³ Seveda pri tem zgodovinarjeva kritičnost niha med dvomi, ali so nepoznana dejstva plod pisateljeve domišljije ali pa rezultat branja doslej še neznanih virov. Bevk in Pregelj sta ustvarjala domišljijsko podobo tolminske preteklosti, ki se nato bralstvu vrača v obliki povratne informacije kot pravo zgodovinsko dejstvo.

Ta kratek pregled ne more biti bibliografija; zato tudi velika nepopolnost pri navedbah avtorjev in njihovega dela. Ni nobenega dvoma, da je temeljno delo za poznavanje tolminske zgodovine tja do srede 19. stoletja še vedno Rutarjeva zgodovina. Rutarja je sicer za čas srednjega veka močno presegel Milko Kos in deloma tudi italijansko zgodovino pisje. Kmečko uporniško gibanje je proučeval predvsem Bogo Grafenauer, pri tem pa je pomemben tudi delež Marije Verbičeve.⁹⁴ Za čas po letu 1400 manjka celovitejša podoba razmer. 20. stoletje bo prikazano, ko bo realiziran projekt, o katerem smo zgoraj govorili. Tolminska preteklost nudi vsekakor še veliko raziskovalnega dela.

Končal bi rad z neko mislijo, a ker je sam ne znam povedati, sem se zatekel k Ivanu Preglju.⁹⁵ Veliko jih ima, težko je izbirati; kar vam bom povedal, je iz leta 1921:

Vstal je mož iz groba, ki je bil naš, a sem mu komaj spoznal obraz. On pa je bil veder in me tolažil: »Ne boj se zanje, ki so ti bratje in ne obupuj zaradi zemlje, ki so jo užil v mladosti svoji. Glej! Vojvoda Ferdulf jih je pestil, in so ga topli, in vojvoda Rathis jim je udrl v deželo, da bi plenil, pa so ga pognali, da je sramotno bežal. Pa še povem! Tlako so trpeli, opravke, desetino in raboto. A umrli niso. In v tolažbo je bil vstal prerok iz njih in videl v deželi grobove tujcev, včeraj, danes, jutri!«

Mož, ki je bil v tolažbo vstal iz groba, je ugasnil. Šele tedaj sem mu spoznal domače tolminsko lice in ime: Simon Rutar.

⁹⁰ Gradivo je objavljeno v France Bevk. Borec in pisatelj. Ljubljana 1983.

⁹¹ Gradivo objavljeno v Pregljev zbornik. Ljubljana 1984.

⁹² B. Marušič. O tolminskih kmečkih puntih in o zgodovinskosti v Bevkovem delu. V: France Bevk. Borec in pisatelj. Ljubljana 1983, 62–67; B. Grafenauer, Pregljevi zgodovinski tolminski romani in zgodovinska resničnost. V: Pregljev zbornik. Ljubljana 1984, 51–55.

⁹³ B. Grafenauer, Veliki tolminski kmečki punt. Kronika 2/1954, 81–89; Id., Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, 315–327, 466–467. O razmerju Preglja do arhivskih virov piše predvsem: M. Češut, Nekaj zgodovinskega gradiva k Pregljevemu »Tolmincem«. Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1973, 125–128; Id., Pregljevi »Tolminci« v luči arhivskih virov. V: Veliki tolminski punt leta 1713. Tolmin 1973, 95–99. Problem zastavlja tudi B. Grafenauer, Problematika slovenskih kmečkih uporov v sodobni historiografski obdelavi. V: Kmečki upori v slovenski umetnosti. Ljubljana 1974, 9–22.

⁹⁴ Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v 16. stoletju in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515. Zgodovinski časopis 28/1974, 3–44; Id., Puntarsko gibanje na Tolminskem 1513–1515. Tolminski zbornik 1975, 133–137.

⁹⁵ Iz glose Bratom v tolažbo (Mladika 1921, 213). Ponatis v I. Pregelj, Izbrana dela. 7, Celje 1970, 107.

Riassunto

IL TERRITORIO DI TOLMIN, (TOLMINO) NELLA STORIOGRAFIA

Branko Marušič

L'articolo tratta della parte avuta dal territorio di Tolmino, come regione storica slovena, nella storiografia.

La storia di Tolmino venne, trattata dapprima dalla storiografia italiana (friulana) soprattutto per il fatto che la regione faceva parte del possesso territoriale e politico del patriarcato di Aquileia. La storiografia slovena comincia ad interessarsi del territorio di Tolmino intorno all'anno 1850. Nel 1852 il storico Simon Rutar (1851—1903) pubblicò la prima, e piuttosto ampia, storia di Tolmino. In seguito Rutar non fu più imitato: gli storici non fecero altro che completare le sue ricerche. Su Tolmino scrissero, naturalmente, innanzitutto gli storici italiani (P. S. Leicht, P. Paschini), e anche tedeschi, specialmente trattando di avvenimenti nell'Isontino durante la prima guerra mondiale. Tuttavia fino ad oggi non è stata ancora scritta una compiuta storia moderna di Tolmino. Il momento attuale sembra più favorevole alla trattazione dei fatti più recenti che non di quelli del passato, particolarmente di quelli che si riferiscono alla storia della lotta di liberazione. Nell'articolo vengono citate anche alcune opere fondamentali riguardanti l'aspetto geografico, etnologico, storico-artistico e letterario di questa regione slovena la cui posizione di frontiera si specchia negli avvenimenti passati e quindi anche nella storiografia.

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaič

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Člani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.